

IV.

Ключем кипить и парує в паровику вода; з димаря претється дим и вискакують искри; колеса під вагонами гуготять по залізних рельсах; парова сила везе з Дрездена швидкий поїзд, а в тому поїзді іде Лаврова и Джур.

Сидить Джур рядом з Лавровою, дивиться на неї, любить її красою, веде сердечну розмову; весело ёму, спокійно.... Тільки ж — глянь! и пробіжить на чолі у него якась нервова дрижа.

— „А що, коли він поженеться за мною?” мигне в голові Джура думка про Ноздроватого. „От не було печали так чорти накачали!.. и надало мені зачепить ёго!.. щоб було змовчат, нехай би говорив собі, що хотів; так ні ж!.. десь мене біс сіпонував за язик... Правду кажуть, що язик мій — ворог мій, так воно й вийшло. Та ні! не поженеться!.. се не Россия! тут не з подорожними¹ и не на поштових їздять!.. Та й куди б він погнався за мною! Ёму одна дорога, мені десять!..” И заспокоїться знов Джур.

А колеса гудуть! стації мелькають — ось и Мюнхен!

Лаврова ще на дорозі подала синові телеграфом звістку, щоб їхав не до Дрездена, а в Мюнхен; Джур же й собі послав лист в Жуківку, звіщаючи про свій переїзд, „щоб изучить адельгайдский солоний ключ біля Мюнхена.”

Тижнів через два чи що, Француз гувернер привіз до Лаврової и одинчика Васю. Хлопця було вбране в одягу українського крою: широченні червоні шовкові штани; сорочка з батисту, біла наче сніг, аж вилискується, вимережані и вишиті шовком и золотом рукави; пазуха трохи розхристана...

— „От Ваш и мій Українець,” сказала Лаврова Джурові.

Джур глянув на хлопця поглядом авторитета, всміхнувся и спитав Лаврову: — „На що ви ёго так убрали?”

— „На те, що він Українець.”

— „Начеб то Українцям не можна ходити в європейському убранні? начеб то Українцям треба носити поверх себе таку відзнаку, щоб зараз видно було, що то Українець, а не Фін!”

Не сподобалась Лавровій така річ, вона кинула з боку на Джура якийсь визиваючий погляд и сказала:

— „В національнім убранні єсть своя користь, воно раз-у-раз нагадує дитині, до якого роду вона належить.”

— „Треба, щоб дитина и без виставки знала, хто вона є.”

— „Хиба против сёго хто суперечить?.. Певно що треба; та мені здається, що й національний розвій має свою азбуку, свій буквар, як и грамота и письменство. Не вивчивши букв, не вміти-ме дитина читать... Перша азбука, перше слово національного виховання и розвою — єсть рідна річ, далі убранє...”

— „По моєму красче всёго, щоб дитина росла и розвивалась прямо тільки людиною...”

— „И виросла и розвилась космополітом?” перебила Джура Лаврова.

— „Еге! а що ж?! космополітизм не вадить добру ніякої осібної нації, ні добру загалом усіх людей.”

— „Тото бо й то, що вадить! та ще й як вадить!”

— „Отсе для мене новина! сего я з роду не чув,” сказав Джур з усмішкою.

¹ Подорожними зовуться в Росії білети на права брати поштових коней.

— „А хіба вже ви й не думали про те, що на світі більше того, про що ви не чули... Ви скажіть мені от-що: чи єсть у космополітів реальний ґрунт? на якій ниві життя реалізували космополіти свою працю? де користь, де плоди космополітичної праці? Нема! бо космополіти однаково працюють и на Німців и на Шведів и на Жидів, и через те праця їх розлітається по всьому світу такими крапельками, що з неї и плода ніякого нема.”

— „Се так ваші Полтавці думають, бо вони дальше свого носа нічого не бачать; а ви оберніться до історії, та гляньте перш усього хоч на християнство! чи просвіта християнством — не єсть плодом космополітичної праці?”

Лаврова не знала, що сказати, и швидче звернула на шутку. „Полтавці! дались вам Полтавці!.. може ще скажете: полтавські пани?.. знайшли, де Богу молитись... Хіба не самі ви, дивлячись на Ноздроватого, рівняли полтавських панів до помийниці... Та цур ім! ви красче покажіть мені такий народ, котрий б, стоячи на космополітичному ґрунті, добився собі волі и добра!”

— „А перша революція Французів...”

— „От-тобі й на!.. хіба руїна великої революції вибухла не на національнім ґрунті?.. Годі! годі!.. ви мене не переспорите!” И Лаврова силковалась швидче перевести розмову на що инче.

— „Лишенько мені! який ти, Василю, блідий,” говорила вона, дивлячись на сина. „Чи тебе там добре годують?”

— „Добре, мамуню!”

— „Чогож ти такий худий!.. аж перепався, и очи позападали... Чи здоров ти? у тебе ніщо не болить?”

— „Ні, не болить.”

— „А ходи до мене, Васю!” кликнув ёго Джур.

— „Е!.. та який ж бо ти малокровний! Ось подивіться сюди, Уляна Петровна! от ви й зрозумієте, чого він худий и блідий.” Джур підвів Васю до матери и потяг у не́го трошки в низ кожу під оком. „Бачите,” сказав він Лавровій, „дивіться, яке бліде, крови наче нема зовсім. А уши! Господи! мов з воску, аж світяться!.. Ёго треба гоїть и добре гоїть... треба купаться, та жить в селі!”

Лаврова задумалась...

— „Знаєте, що я надумала?” сказала вона трохи згодя Джурові.

— „Кажіть, що?”

— „Вам нічого робить у Мюнхені?”

— „Не можна сего сказати, у мене всюди робота є: тут я розвідую воду з адельгайдської криниці... А хіба що?”

— „Я думала, чи не взялись би ви лічить мого Васю? Виберіть місце, кудиб нам ёго повезти, и поїдемо... Чого сидіти-мемо у Мюнхені?.. Що ви на се скажете?”

У Джура одповідь була готова, одначе він не зразу дав їй, а трошки подумав.

— „Гм!” сказав він. „було б и гріхом и соромом не згодиться з вами; доглядаючи вашого сина, я й свою роботу проводити-му... Добре! поїдьмо...”

— „Спаси-Біг вам!” промовила Лаврова стискуючи кріпко Джурові руку. „Тільки я даром не хочу... положіть плату.”

— „Ну, те годі! се вже невідь що ви вигадуете! Я й так не розплатився ще з вами... ні якої плати не треба.”

— „Без плати не хочу.”

Джур трохи покобенився, а далі згодився и на плату... Умовились и не довго думавши переїхали в невеличке село В. на березі Рена.

Непримітно летів час для Джура и Лаврової. Ренська природа, повітре, щоденні прогулки пішки, на конях, або лодкою чи пароходом по Рену, так наче причаровали Джура и Лаврову, що, здається, для їх крім їх не було нікого!.. Тай справді ж чудовне місце вибрали вони для себе! Світлий, чистий, широкий срібний Рен тихою хвилею котився між двома ярко зеленими берегами, наче волосожар по блакитному небу. Невеличке, чистеньке, чепурненьке село В. так примостилося на взгір'ї, наче по верх дерев и виноградних кущів визирало на Рен и любовалося єго течією, або наче спорилося з ним питаючи: хто з нас красчий? чи ти, чи я? А що за краса була особливо тихої місячної ночі — так и сказати не можна!.. По чистому блакитному небу величаво, торжественно еле-эле пливе місяць!.. та який чистий, який срібно-блідий! та який світ єго ніжний, м'який, та як мило він оддається в воді Рена!.. так би и заговорив до єго!.. Здається він усе знає, що у тебе на умі, що на серці, и всміхаючись з своєї висоти дражнить тебе таким дражнієм ніжності и любови, котрим би ніколи-ніколи не побажав скінчитися!.. так и кортить тебе обняти, пригорнути до себе и кріпко-кріпко поціловати матір-природу!.. И тут пізнаєш серцем велику силу природи, силу її чар, силу її чарівничого впливу на чувство... тут то забуваєш світ з єго недолею й неволею, з єго кровю и слізмами, з єго безконечними муками и страшним деспотизмом щасливого над безталанним, багатого над убогим; забуваєш усе зло-лихе, яке панує на землі, и якась невидима рука з повної чаші наливає в твоє серце чувство любови, братерства и всепрощення!.. Мені здається, що оттакі чари нічної краси природи розм'ягчили б и на вернули до любови и добра серце й душу самого за grubілого изверга, и коли б од мене залежало, коли б я мав достатки: я би певно завів там, де стоїть село В., хутор, щоб поправлять самих страшених злочинців. И справді — скажіть мені, юристи и філософи и всі карателі людських провинностей, що красче и мерщій поправити людське серце: чи темні стіни вонючої тюрми з залізними замками и кайданами, чи чарівнича сила краси-природи?!..

Дождався Джур одповіді з Жуківки. Семен писав до єго, що через недуг Соні так довго не одповідав; звіщав, що він жениться, и звав до себе дружковати; а в кінці листа додав, що Рися и стара запевнені, що Джур приїде в Жуківку на весіле и тоді вони дадуть одповідь и на питане про єго шлюб з Рисею.

Джур трохи скривився, прочитавши лист, и подумав: „так он — як Семен!.. швидко! не сподівався я, щоб так швидко він здружився... Та й не пише, з ким? каже: я єго невісту знаю... Хто ж би се така?.. Ні! не догадаюсь... Одначе ж як тут мені бути? не поїхати — не гарно; поїхати — не можна... не можна! раз, що треба довести до кінця гоїне хлопця, в друге — Лаврова розсердиться, в третє знов незабавом почнуться лекції, треба слухати... Сам не знаю, що й робити!.. чи с'як, чи так — негарно; чи пень об сову, чи сову об пень: сові все однаково буде...”

Довго Джур думав; думки ходили ходором; одна другу виганяла з голови и кожна, не звивши собі гнізда, швидко втікала. „От морока!” заговорив Джур; „ні, не поїду! не можна... Так и напишу Жукові, що нездужаю, або ні коли”... и знов начне Джур ходити по хаті, гладить свою бороду и думати; прийде й така думка, щоб порадитися з Лавровою; та як же радиться? треба сказати тоді правду, признатися, що у Жуківці єго невіста... Не

можна сего... збрехать: сказати, що дома хтось занедужав небезпечно, батько або мати? — скаже: покажи лист, стане допитуваться!.. Не поїду тай годі!” Застрявши на сій думці, Джур — день-за-день все збирався писати Жукові відповідь и день-за-день все одкладавав.

Люде кажуть, що одклад не йде на лад. Воно й правда! Не пішов и Джурови на лад ёго одклад одповіди.

Джур жив в однім домі з Лавровою: у неї було чотири кімнати в низу, а у ёго дві невеличких на мезанині: вікна з ёго кімнат виходили на Рен и з їх одкривався чудовний краєзір, особливо в час заходу сонця. Лаврова часто приходила в кімнати Джура, щоб любоваться на Рен, як сонце, лягаючи спати, обіллє ёго крив'яним колёром!.. Раз Джура не було дома, як зайшла до ёго Лаврова: сидючи біля ёго столика, котрий стояв у самісенього вікна, вона якось інстинктивно взяла зі столу зложену в четверо и списану бумажку и стала вертїть її в руках, не зводячи очей з червоної води Рена и з багряного краю неба.

Сонце сховалось, Лаврова спустила очі на стіл; наче що торкнуло її розгорнуть бумажку: погляд її упав на дату и перші слова: „Друже Антоне!” То був Жуків лист до Джура... Жіноча цікавість не видержала — Лаврова стала читати чужий лист. Чим дальш вона читала, тим більш на лиці її перебігало якесь дерганє, брови спускались у низ: от вона дочитала, лист випав з рук, руки затряслись... ще кілька хвилин — Лаврова встала, сціпила зуби, губи чогось перекосились, вона бережно зложила лист, положила ёго на своє місце и пішла до дому, не дивлячись вже більш ні на Рен ні на небо.

Дома Лаврова прийшла швидче в свою спочивальню и веліла служанці, щоб її ні за чим и ні для кого не тревожили, бо у неї голова болить и хоче вона заспокоїться.

Другого дня як тільки прийшов до Лаврової Джур, вона зараз пішла з ним гулять на берег. Сівши в холодку під деревом, Лаврова задивилась на Рен и задумалась.

— „Чого ви такі смутні?” спитав її Джур, „мабуть у вас ще й доси не перестала болить голова?”

— „Вона в мене й не боліла, боліло и болить серце...”

— „Се ж від чого?” спитав усміхаючись Джур.

— „Од людської брехні.”

— „Єсть від чого!.. хіба ви й доси не привикли... Пора зрозуміть, що наш час єсть час панованя брехні: брехня так влілась в людей, що люде брешуть раз-у-раз, щиро вірячи, що говорять правду.”

— „А про себе як ви думаєте? чи й ви належите до таких людей, чи ні?” И Лаврова так подивилась на Джура, що він не видержав того погляду; спустив у низ очі, взяв з землі камінчик, кинув ёго в воду и проговорив:

— „Я не судья сам собі, нехай люде мене судять!”

— „Одначе ж?... а ну-те, признайтесь, чи не доводилось вам брехать „вірячи”, що ви говорите неправду?”

Лице Джурове трохи витяглось. „Чого вона від мене хоче? на що се вона бє?” подумав Джур и одповів:

— „Здається: ні.”

— „Що здається так, те може здаватись и инак... Я хочу... чуєте: хо-о-чу, щоб ви по чистій совісті признались..! щоб сказали правду... Не відмагайтесь, не виставляйте свого „здається”, а скажіть просто.”

— „Та на що се вам?” спитав дивуючись Джур и глянув з підлоб'я на Лаврову. Вираз Лаврової показував, що вона не шуткує, що її „хо-о-чу” нічим не перетнеш...

— „Треба! дуже треба...”

— „Може й так обійдетесь... се у вас просто верідованє,” шутковав Джур.

— „Помиляєтесь... я не вередую и не шуткую, а хочу знать, що ви за чоловік?” одповіла Лаврова строгим голосом.

— „Та що се сталося з вами? хіба ви в-перше мене бачите? чи ніби ви не знаєте, що я за чоловік?”

— „То-то й ба, що не знаю! скажіть мені, на що ви мене дурили? га!”

— „Коли се?... як?... в чім? Бог з вами, Уляно Петровна!.. щоб я — я... дурих вас...” торохтів Джур.

— „Ви, именно ви! ви дурили мене!” перебила ёго Лаврова. „Коли у вас нема сміливости згадать, признаться, так я сама вам поможу: ви божились, клялись, що одну мене любите, що серце ваше вольне... Се правда? говоріть!..”

— „Се свята правда...”

Лаврова не всиділа на місци... „Ви й тепер ще брешете!.. а який лист вам прислали з Жуківки? про яку невісту до Вас пишуть?”

Джур и руки опустил... ёму ясно тепер стало, про що веде річ Лаврова. „Треба вивернутися,” пробігло у ёго в голові. — „Коли вже так, коли на те пішло, що ви взнали чужу тайну, так я вам все скажу... тільки для того скажу, щоб вас заспокоїть, а не для того, щоб обороняться самому... Був час у мої дитинні літа, ще студентом — я закохався в одну дівчину и вона в мене, думав одружитися з нею... Але то давна річ... ще до виїзду за кордон те коханє минуло; серце моє стало вольним, и коли я завіряв вас, що тільки вас одну кохаю — то завіряв и завіряю в правді.”

— „На що ж вас вважають як нареченого? чому ви не написали, що ви не жених більш для неї?” допитувалась Лаврова.

— „Я, виїхавши з Жуківки, нічого не писав; на всі листи до мене не одповідав.”

— „Брехня!.. як вона знає, де ви? як вона знає вашу адресу?” перебила Лаврова.

— „Хіба світ клином зайшовся! хіба не можна розпитать у людей? Єсть же такі, що переписуються зо мною...”

— „Гм!.. а на останній лист послали одповідь?”

— „И не думав посилати.”

— „А коли ж пошлете?”

— „Ніколи!.. на що писать!.. швидче забудуть...”

Лаврова замовкла... В серці її піднялось боротє: ревность хоч трохи й заспокоїлась, але зовсім ще не минула; річ Джура ще не запевнила її зовсім; одначе ж виступило и коханє и жаль... Вона починала думать, що може вона образила Джура без вини.

— „Ох, ох, ох!” зітхнув Джур... „Гріх вам, Уляно Петровна! гріх!.. Серце моє повне чистого коханя до вас... воно усе ваше, воно одними вами живе и дише; святій вас нема для ёго нічого и нікого... а ви “ — и знов Джур зітхнув и замигав рісницями... Лаврова мовчала.

— „Уляно Петровна!” заговорив Джур жалібним голосом; „хочте — вірте, хочте — не вірте, а я клянуся вам, що без вас мені житя не було й не буде... тільки з вами я спізнав свято жизни, тільки з вами хочеться жити!” И з сим словом Джур нахилився и став ціловать руки Лаврової... Лаврова схилила и свою голову и поцілівала Джура в шию...

— „Я вірю тобі, Антосю!.. я твоя, на віки твоя.” Лаврова почула, що з очей Джура капають їй на руки слізи...—„Годі!.. годі! Антосю! не плач!... я виновата, я образила тебе!”

— „Улясю!.. Улясю!..” хлипав Джур, не випускаючи рук Лаврової.

Лаврова обвила його округ шиї и що сили було, притисла його до своїх грудей... Серце Джурове розривалось! в йому ще лежав слід Рисіного образа, ще тліла іскорка чистого світлого кохання до Рисі; а з другого боку стояла краса Лаврової, з нежонатю волею, з великими матеріальними достатками... Лаврова впила своїми коралевими губами в Джурові уста и в ту хвилину з серця Джура вилетів образ Рисі, вилетіла Жуківка и потухла остання іскра кохання до Рисі... Потухла!.. луна ціловання одгукнулася десь на хвилях Рена и тільки та луна та тихі хвили світлого Рена були свідками, як Рися умерла, на віки умерла для Джурового серця...

Вернувшись до дому, Джур вхопив Жуків лист и стиснув його в руці. Кров наче з цебра хлинула до його в голову; в очах стемніло; він вхопився однією рукою за стіл, ноги затрусилась; він швидче сів... Дивився він и округ себе и в даль и на небо, и нічого не бачив... скрізь йому здавалось темно... Седів він якось без мисли, наче дерев'яний, наче прикований... Так минуло з годину. Джур очнувся: він був увесь мокрий, цівки холодного поту бігли з чола по лицю... „Один тому час!” сказав Джур и з якоюсь ярою злістю принявся рвать Жуків лист...

— „Конець!” сказав він кидаючи у грубу останній шматок листа. „Конець!.. Не жди, Семене, ні мене ні одповіді!.. Прощай Рисю!..” Він зачинив дверці у грубі, передягся, умився и пішов у низ обідать до Лаврової...

У вечері Лаврова и Джур довго — довго їздили по Рену на лодці.